

MIKROLITERATURY, DIASPORA A EXIL

Obecně se soudí, že v období tzv. národního obrození došlo k formování nebo dotvoření národních literatur jako značně stabilního systému. Národní specifická literatura není ovšem jednou provždy daná historická kvalita. Mění se s historicky se měnící realitou. Zřejmě proto se v posledních letech znovu objevila otázka, co je to národní literatura. Někteří badatelé se domnívají, že národní literatura je pouze ta literatura, která je psána jazykem národním a příslušníky téhož národa. Kritérium jazyka a národnosti však nejsou pro příslušnost k celku národní literatury ani nezbytnou, ani dostačující podmínkou. Všichni víme, že existují díla napsaná v národním jazyce, ale nepatřící do téhož celku národní literatury, a na druhé straně díla napsaná jiným než národním jazykem, avšak patřící do národní literatury. Znamená to, jak správně poznamenal Pavel Vašák, že „*jazyk a národní (státní) příslušnost není dostačujícím argumentem pro příslušnost k národní literatuře: a to ani ve smyslu pozitivním, ani negativním*“.¹ Literární historie i literární věda si rovněž znovu kladou otázku, jaká je funkce národní literatury v nových celoevropských i celosvětových souvislostech. Politické, hospodářské a národnostní procesy v západní, střední, jihovýchodní a východní Evropě znovu nastolují mj. také otázku tzv. odvozených, okrajových, marginálních literatur a literatur „zákonodárných“, malých a velkých literatur apod. Přitom máme už první výsledky „*pokusů o zkoumání zákonitosti meziliterárního procesu*“, které ukazují, že „*úsilí o integraci národně literárního a meziliterárního historismu má v mnohém všeobecný charakter*“.² Nabádají literární vědce k tomu, aby věnovali soustředěnou pozornost metodologickým otázkám v oblasti studia meziliterárních zákonitostí, aby mohli určit míru zevšeobecnění zákonitostí v jednotlivých meziliterárních společenstvích, aby přesně definovali, co je meziliterárnost a které kategorie ji determinují. V posledním období směřuje literárněvědné poznání k charakteristice a identifikaci literárněhistorických jednotek, „*jež překračují hranice tradičního národněliterárního charakteru a pokouší se vyčlenit literárněhistorické jednotky meziliterární povahy*“.³

1 **Ďurišín, D.:** *Osobitné meziliterárne spoločenstvá*, Bratislava 1987: recenze I. Dorovský, *Slavia* 57, 1988, čís. 3, s. 329–331.

2 **Ďurišín, D.:** *Mnohostranný autor*. (Ivan Dorovskij, Rajko Žinzifov, *Vozdejstvije ruskoj i ukrajinskoj literatury na jeho tvorčestvo*. Brno 1988.) *Slavica Slovaca*, roč. 25, 1990, čís. 2, s. 191–193.

3 Tamtéž.

Pojem národní literatura v dosavadním tradičním evropském chápání neznamená nejen např. v literaturách indického celku, nýbrž ani v Belgii nebo ve Švýcarsku, kde chybí vědomí zvláštního etnického kolektivu. Odhalení a poznání zákonitostí jednotlivých meziliterárních společenství a teoretických zevšeobecnění může napomoci k tomu, abychom s větším úspěchem než dosud vystoupili proti „*různým literárněteoretickým a historickým centrizmům*“.

Myslím, že v nových podmínkách budeme muset přejít, řečeno s Edgarem Morainem, od „planetárních úvah“ k neoevropanství. Evropa je komplex, což je latinsky doslova to, co se společně tká nebo splétá. Zvláštností tohoto komplexu je, že aniž by splynul, spojuje nejvýrazněji mnohotvárnosti (rozmanitosti), že nerozlučně spojuje protiklady. Četné segmenty evropské tkáně zdůrazňují různorodost a pluralismus společenských nití, které tu velmi jemně, tu pevně spojují Evropu. Tento „unitas multiplex“ tvoří dále různé nadnárodní a národní kultury (germánské, slovanské, latinské), v nichž je mnoho mikrokultur, jež jsou výsledkem „mikroetnických textur“. Antické, hebrejsko-křesťanské, středověké, renesanční i novověké duchovní, intelektuální a vědecké dědictví je v podstatě pro celou Evropu společné. To vše by nás mělo vést k tomu, abychom mnohem komplexněji, zároveň však také mnohem diferencovaněji chápali naše zeměpisné, historické, kulturní, duchovní, hospodářské a politické postavení.

Od mikroetnických textur nyní přejdu k mikroliteraturám. Mnozí mají zato, že mikroliteratura je „malá“ literatura. Podobné označení však neuznáváme, protože je zavádějící, nepřesné a z literárněvědného hlediska nepřijatelné, stejně jako je nepřijatelné označení „malý“ jazyk. Podle mého názoru je správnější a výstižnější mluvit o málo rozšířené literatuře a o jazyku na malém jazykovém prostoru.

Kdybych to měl geometricky označit na úsečce, pak bych řekl, že na jednom konci slovanských literatur je nadnárodní staroslověnské písemnictví, uprostřed jsou jednotlivé slovanské národní literatury a na druhém konci úsečky stojí slovanské mikroliteratury. Přitom každá z těchto tří součástí pomyslné úsečky má svoje národní, mezoslovanská, středoevropsko-balkánská a evropská specifika.

Termín slovanské mikroliteratury jsem si vytvořil podle termínu slovanské mikrojazyky.⁴ Víme, že vedle dvanácti slovanských spisovných jazyků, o jejichž tradičním dělení na západoslovanské, východoslovanské a jihoslovanské se v posledních letech vášnivě diskutuje, existují ještě četné tzv. regionální jazyky, regiolekty, regionální nářečí nebo regionální podoby národních jazyků. Někteří badatelé rozumějí pod pojmem regionální jazyk např. francouzštinu v Belgii, Švýcarsku a v Kanadě, jiní jdou ještě dál a uvádějí jako příklad řečtinu v Řecku a na Kypru, turečtinu v Turecku a na Kypru, albánštinu v Albánii a v Jugoslávii,

4 Duličenko, A. D.: *Slavjanskije literaturnyje mikrojazyki*. Tallin 1981.

Dorovský, I.: *Bilingvismus, diglosie a tzv. mikrojazyky na Balkáně*. SPFFBU, řada jazykovědná A 35, 1987, s. 39.

arménštinu v Arménii a v Turecku, ba dokonce americkou, kanadskou, novozélandskou, australskou, jihoafrickou a jiné varianty angličtiny.

Regionální varianty v jednotlivých slovanských jazycích jsou však typičtější a mnohem těsněji souvisejí s naším tématem.⁵ V nejnovější lingvistické literatuře se uvádí dvanáct literárních (spisovných) mikrojazyků, které však neodpovídají dvanácti slovanským národním jazykům. Patří k nim: rusínský,⁶ gradištsko-charvátský, molizskocharvátský, prekmursko-slovinský, čakavský a kajkavský mikrojazyk, dále vymírající banatsko-bulharský mikrojazyk, kašubština, rezjanský mikrojazyk, pokus o východoslovenský mikrojazyk v období druhé světové války, který však ztroskotal,⁷ a karpatorusínský mikrojazyk (tzv. „eziče“). Dnes jsou už bohužel málo známé další dva pokusy o vytvoření slovanských spisovných jazyků nebo mikrojazyků. První z nich je již v minulém století započatý experiment s benátsko-slovinskou variantou. Druhý pokus představuje tzv. egejský makedonský spisovný jazyk.⁸

Uznáme-li existenci slovanských literárních (spisovných) mikrojazyků, pak z toho logicky vyplývá, že v těchto jazycích existuje psaná literatura (písemnictví). Zmíním se zde pouze o nejvýraznějších slovanských mikroliteraturách.

Město Eisenstadt (charvátsky Željezno) je střediskem východorakouské oblasti Burgenland (charvátsky Gradišće). Tam a také ve Vídni jsou školy, v nichž se vyučuje gradištsko-charvátským mikrojazykem, geneticky blízkým čakavskému nářečí, vycházejí knihy a časopisy, zachovávají se a nadále se rozvíjejí zvyky a obyčeje. Uvedeným jazykem mluví a píše asi 50 000 osob.

Hlavním kulturními středisky čakavského mikrojazyka v charvátském Přímoří jsou Split a Rijeka. V rozsáhlé antologii čakavsky psané poezie našeho století⁹ jsou vedle básní Mateho Maršiče Miloradiće (1850-1928), jenž patří k průkopníkům čakavsky psané literatury (začal psát čakavsky už v roce 1903, tj. o několik let dříve, než např. Vladimír Nazor nebo A. G. Matoš), také verše dalších sedmi gradišćanských (burgenlandských) literárních tvůrců. Sestavovatel antologie Milorad Stojević, který je též autorem zasvěcené úvodní studie, zařadil do svého výboru básnické texty autorů ze všech čakavských oblastí a všech typů a směrů čakavského básnictví: básníky zvláštní poetiky, k nimž vedle Vladimíra Nazora a Mateho Miloradiće řadí např. také Tina Ujeviće, i poetiky, která vy-

5 Výrostková-Čáslavská, M.: Rusíni – nepoznaný národ? Lidové noviny, roč. III, čís. 97, 27. června 1990, s. 4.

6 Uvádí jej sice A. D. Duličenko, cit. dílo, ale já bych jej k slovanským mikrojazykům bezvýhradně neřadil.

7 Dorovský, I.: *Znáte slovanské mikrojazyky?* Věda a život, roč. 34, čís. 4, 1989, s. 29–32.

8 Dorovský, I.: *Bilingvismus, diglosie a tzv. mikrojazyky na Balkáně*, s. 39 n.

9 Stojević, M.: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća*. Antologija. Rijeka 1987.

cháží z pevného sepětí autora a jeho básnické tvorby s rodným krajem a s dětstvím. Stojevičův výbor obsahuje rovněž texty takových autorů, jejichž poetika je založena na radikální rekonstrukci básnického znaku.

Důkladná analýza motivické a výrazové vrstvy čakavské poezie ukazuje, že literatura psaná čakavskou varietou charvátského jazyka - čakavským mikrojazykem - není zvláštní, izolovaný nebo vedlejší segment charvátské literatury, nýbrž její zcela rovnoprávnou součástí, podobně jako próza a básnická tvorba psaná např. kajkavským¹⁰ mikrojazykem nebo standardní charváštštinou.

V posledním desetiletí vyšly tři díly čakavsko-německého slovníku.¹¹ V třetím svazku najdeme četné čakavské texty z Istriie, Burgenlandu i z Ameriky, ukázky nejstarších charvátských památek i čakavsky psané básnické texty současných charvátských autorů, jakými jsou např. Marin Franičević (1911), Drago Ivanišević (1907) nebo Šime Vučetić (1909), jejichž hlavní význam spočívá právě nebo především v tom, že psali čakavsky.

Vše, co jsem dosud uvedl, vede k závěru, že je třeba upustit od dosud ještě v mnoha slovanských zemích (i u nás) trvajících tradičního dělení na tzv. mateřskou literaturu psanou spisovným standardním jazykem a na literaturu psanou nářečím, neboli mikrojazykem. Každá národní literatura zahrnuje vše, co bylo napsáno nejen spisovným jazykem, nýbrž i různými regiolekty. V žádném případě nestaví tvůrce písňic v mikrojazyku „*mimo kontext národní literatury*“. Platí to stejně o nejznámější rezbanské literární památce, kterou je Rezbanský katechismus, jako o rusínském zpěvníku z poloviny minulého století nebo o současných rusínsky psaných básnických prozaických textech, v originálních knihách, překladech a učebnicích psaných egejskou makedonštinou, či o básnických sbírkách Ōndry Lysohorského, psaných lašským mikrojazykem apod.

Mnohá díla, psaná mikrojazykem, vznikla nebo vznikají v bilingvním nebo polylingvním prostředí, stejně jako umělecké či vědecké texty exilové,¹² emi-

10 Kajkavský mikrojazyk se nachází v oblasti Záhřebu, Varaždinu a Belovarů, částečně také v Istrii a v Gorském Kotaru. Hlavním kulturním centrem je Záhřeb, kde zatím vyšlo pět svazků Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (5. svazek, 1990). Podle slov Božidara Finky, který Slovník charvátského kajkavského spisovného jazyka rediguje, teprve po jeho dokončení „*dostane charvátský jazyk svůj úplný historický lexikografický obraz*“. Viz Pavičić, J.: Kajkavski književni jezik. Vjesnik ze dne 4. června 1990.

11 Čakavisch-deutschen Lexikon. Wien, I. 1979, II. 1981, III. 1983. Viz též rec. J. Petra ve Slavii 49, 1980, s. 148–150; 51, 1982, s. 53, 1984, s. 399–400.

12 Na X. národním sjezdu slavistů v Sofii v roce 1988 informoval vídeňský slavista Günter Wytrzens o zpěvníku *Russkij solovei*, vydaném ve Vídni roku 1851. Obsahuje písně Zakarpatské Ukrajiny v jazyce označovaném *rutenskij*. Sami uživatelé tohoto jazyka jej však nazývají *ruskij*. Rusínským mikrojazykem dnes mluví asi 30 000 lidí v srbské Bačce, vojvodinském Sremu a dále v charvátské Slavonii. Kulturními středisky jsou Ruský Kerestur a Novi Sad, kde vycházejí časopisy, učebnice

grantské, exulantské literatury či literatury diaspory a literatury mezi dvěma domovinami. Kolik terminů se užívá k označení téměř stejného nebo podobného jevu, stejného faktu literárního díla.¹³

Rozdíl mezi literaturou psanou mikrojazykem a exilovou literaturou je však zejména v tom, že většina těch, kteří byli nuceni odejít nebo byli vyhnáni ze svého domácího prostředí, byli ponecháni sami sobě. Museli si vydělávat na živobytí, přijmout práci, která většinou neměla nic společného s jejich profesí. Nemohli přirozeně očekávat žádnou materiální pomoc ze strany oficiálních úřadů nebo se spolehnout na tzv. širokou veřejnost.

Přesto ani v jinonárodním prostředí nepřestávají psát. Mnozí dokonce začali tvořit teprve v exilu. Nejpravděpodobnější vysvětlení takového mnohdy nadlidského úsilí spatřuji v jejich lásce k domovu. „Emigrantské elity žijí tragicky. Jsou nuceny žít těžkým životem, životem v osamění a ponížení“ – psal o emigrantech po Velké francouzské revoluci Albert Thibaudet. A charvátský básník Fran Mažuranić (1859–1928) už v polovině dvacátých let našeho století řekl, že píše v mateřském jazyce, aby nezemřel na nostalgii.

Emigraci a emigrantům je ve světové literatuře věnováno mnoho prací. Buď psali emigranti sami o sobě, nebo vylíčili jejich osudy jiní. Žádná z definic v dosud existujících našich i zahraničních encyklopediích nevystihuje skutečný obsah a rozsah pojmu diaspora nebo exil. Přitom to nejsou pojmy nové.

Etnografie rozeznává různé formy existence etnosů a etnických společenství. jednou z takových forem existence je etnická skupina nebo malá etnická skupina. Všechny malé etnické skupiny jsou nositelkami specifického modelu kultury. Lze je charakterizovat podle dynamiky procesů, které v nich probíhají, podle povahy jejich vzniku, podle stupně etnického rozvoje, podle stupně etnické příbuznosti (blízkosti), podle statutu nebo podle druhu osídlení.¹⁴ Podle druhu osídlení lze rozeznat enklávy (etnoareální skupiny) nebo diaspory (etnodispersní skupiny). Pojem diaspora je tedy pro etnografa totožný s pojmem malá etnická skupina. U diaspory často vznikají tendence ke splnutí ve větší celek, tj. v enklávu, nebo k asimilaci s okolní společností.¹⁵ Někteří autoři nesprávně zužují pojem diaspora pouze na malé etnické skupiny, jež vznikly migrací. Tak podle Jána Botíka je „etnická diaspora zvláštní, početně malá skupina lidí, která ces-

a knihy.

- 13 Přehledný výklad termínu diaspora podal Irmscher, J.: *Die griechische Diaspora*. Hellenika, Bochumi 1989, s. 28–38. Viz též Dorovský, I.: *Slovanská diaspora a dvojdmost tvůrců*. Sborník z celostátní konference Polonica, Brno 1990, s. 123–126.
- 14 Marušiaková, E.: *Klasifikacija na malkite etničeski grupi*. Vekove 2, Sofie 1990, s. 16–23.
- 15 Botík, J.: *Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí*. Slovenský národopis 21, 1973, čís. 4.

tou migrace porušila územní, sociální a kulturní styky s jádrem mateřské společnosti a vstoupila do kontaktu s jinými etnosociálními organismy“.¹⁶ Sovětský vědec J. V. Bromlej zase tvrdí, že „etnodispersní skupiny jsou etnicky vyňaté kousky etnikosů, jejichž jádra se nacházejí v jiných etnosociálních organismech“.

V souvislosti s literaturou jako součástí kultury poznamenejme, že každý autor je součástí literární, jazykové a civilizační tradice. Proto bychom měli zkoumat, k jaké tradici autor patří svým jazykem (jazyky) a k jaké svým ústrojenstvím, zda může být zařazován do dějin jiné národní literatury, jestliže se např. jeho dílo opírá o tradice jeho původní (staré, první) domoviny, nakolik může být považován v literatuře za zvláštní fenomén apod. S tím, co jsme uvedli, těsně souvisí rovněž problematika vyhnanství v literatuře, která není nová. Římský básník Publius Ovidius Naso (43 př. n. l. - 18. n. l.) strávil celých deset let ve vyhnanství v Tomidě (dnešní Konstanța) na březích Černého moře.¹⁷ Danta Alighieriho (1265-1321) odsoudili jeho spoluobčané a mocní „černí“ k vyhnanství a později k smrti (rozsudek byl zrušen odvolacím soudem v Arezzu až teprve 16. dubna 1966) jen proto, že se vzeprel některým papežovým výrokům.¹⁸ Slasti emigrace okusil Francois René de Chateaubriand (v Anglii), Viktor Hugo (nejprve v Bruselu, pak na ostrovech v Lamanšském průplavu), desítky ruských literátů a vědců v meziválečném období (v Berlíně, v Paříži, v Praze a jinde), Nikos Kazantzakis, Alejandro Casona a stovky autorů, kteří v poválečném období emigrovali do USA, Kanady a do mnoha evropských zemí, palestinstí a vietnamští uprchlíci, kteří byli nuceni opustit svou vlast, španělští a jihoameričtí spisovatelé působící mimo své domácí prostředí. Czesław Miłosz, Alexandr Solženycyn, Milan Kundera, Josef Škvorecký a mnozí další jsou už typickými autory „mezi dvěma domovinami“.

Při studiu emigrantské literatury, literatury mezi dvěma domovinami, literatury mimo domov či literatury diaspory bychom měli volit správné metodologické postupy. Především je třeba přesně vymežit, klasifikovat a definovat emigraci a emigrantskou literaturu¹⁹ a diasporu. Přitom v žádném případě nelze tyto dva pojmy směřovat. Už proto ne, že „kompaktní kolonie členů jednotlivých národních celků v jinonárodním prostředí“ již nejsou izolovány tak docela od mateřského prostředí. Podmínky kulturně společenského života jsou v diaspoře přiro-

16 Bromlej, J. V.: *Očerki teorii etnosa*. Moskva 1983, s. 73.

17 Ve vyhnanství vznikly Ovidiovy sbírky 51 básní *Tristia* (*Žalozpěvy*, v pěti knihách) a *Epistulae ex Ponto* (Listy od Černého moře, 45 básní ve čtyřech knihách). Česky viz mj. výbor *Písňe lásky a žalu*. Praha 1965; *Verše z vyhnanství*, Praha 1985.

18 *Slovník spisovatelů Itálie*. Zpracoval kolektiv autorů za vedení Josefa Bukáčka, Praha 1968, s. 143–147.

19 Dosavadní výklady v našich, slovenských, sovětských, anglických, polských aj. encyklopediích jsou nepřesné, zastaralé a jednostranné.

zeně podstatně odlišné od života v kompaktním etnickém osídlení, ale nemusejí vést a také většinou nevedou „k uchování starších forem kultury“.²⁰ Diaspora vznikala v různých sociokulturních prostředích mnohdy se zcela odlišnými literárními a kulturními tradicemi, v jazykově geneticky příbuzném nebo zcela odlišném prostředí, které se nacházelo na nestejném stupni společenského a kulturního vývoje.

Příslušníci diaspory se sice snažili v národnostně, politicky, hospodářsky i kulturně novém prostředí rozvíjet tradice vlastní literatury a kultury, zároveň však přijímali prvky nového prostředí, nové kultury, zapojovali se do rozvoje některých nově vznikajících tradic.²¹

Nositelé literatury „mezi dvěma domovinami“ tvoří nové umělecké hodnoty v jiném jazykovém, ideově politickém a kulturním prostředí, v němž platila a platí odlišná měřítko kulturních hodnot. Při jejich „vřazování“ do národní literatury bychom proto měli brát v úvahu několik důležitých skutečností: a) zda v jinonárodním, jinokulturním prostředí psali (píší) svá díla ve svém mateřském jazyce, tj. v jazyce svého národního kolektivu, v němž psali před odchodem z domácího národního prostředí; b) nebo zda začali psát v jazyce nového prostředí; c) zda tvoří ve dvou nebo dokonce v několika jazycích.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že každé dílo vzniká v určitém kulturně historickém kontextu. Dříve, než se pokusíme autora „dodatečně vřadit“ do té které národní literatury či kultury, měli bychom prozkoumat, komu jsou jeho texty určeny: zda jsou určeny ostatním příslušníkům téhož národa v exilu (v emigraci) nebo čtenářům v jeho původní vlasti. „*Básník v exilu jako otrok svého vlastního jazyka píše pro své přátele, pro deset, nanejvýš dvacet osob*“, říká ve svém eseji *Přednosti exilu* známý rumunský filozof a literát Emil M. Cioran, žijící jako emigrant ve Francii. Toto Cioranovo konstatování by mohlo platit bez výjimky stejně pro rumunské, jako pro charvátské, sovětské, české, slovenské či jiné tvůrce, kteří jsou známi více „mimo domov“, než ve své vlasti a kteří tvoří ve dvou nebo několika jazycích. Jde o tzv. dvojdomé (mnohodomé) autory.

Ke studiu díla dvojdomých tvůrců bychom měli přistupovat samostatně a uvážlivě, přísně rozlišovat jejich tzv. původ, jazyk, funkci textů i proklamovanou národní identitu. Vracím se tak k tomu, co jsem uvedl na začátku o národní kultuře. Domnívám se, že odpověď Salmana Rushdieho na otázku, co to znamená, řekneme-li, že ten či onen autor je český nebo čínský, vystihuje jednu z podstatných stránek tzv. dvojdomých autorů. Rushdie říká: „V mém případě mezinárodnost není otázkou literární volby, ale výsledkem skutečnosti mého života. Vyrostl jsem v jedné zemi, v Indii, moje rodina nyní žije v jiné zemi, v Pákistánu, a já sám žiji v Anglii. V Indii jsem indickým spisovatelem, v Pákistánu mě mají za pákistánského spisovatele a v Británii jsem britským autorem.“

20 Pyramida, sv. 24, Bratislava 1973, s. 756.

21 Ljubetić, J.: *Iz daleka zavjek. Mogućnosti*, čís. 8–9, 1989, s. 820–827.

Je to postavení velice složité, ale domnívám se, že je mi ku prospěchu. Mou zkušeností je mnohostranné zakořenění. Jsou ve mně kořeny těchto kořenů, všechny jsou přítomny a všechny se hlásí o své. Jsem si vědom toho, že mi to způsobuje i problémy“.²²

Dvojdmost (mnohodomost) tvůrců není fenoménem našeho století. Má své kořeny daleko v minulosti, stejně jako je má literatura diaspory nebo exilová literatura. Na konci dvacátého století však studium této problematiky, tj. výzkum všech složek národní literatury a kultury, vyžaduje další rozpracování, zpřesňování a obohacování metodologických principů a přístupů, abychom mohli dospět k objektivním závěrům.

22 Heřmanová, Z.: *Salman Rushdie, Wang Meng a Omar Chajjám*. Světová literatura 34, 1989, čís. 6, s. 245–247.

